

Зачіпка мудрого латинника з дурним русином... (1600—1610)

Вишенський Іван

ЗАЧІПКА МУДРОГО ЛАТИННИКА З ДУРНИМ РУСИНОМ**ХАЯ БУДЕ ПЕРША ЧЕСТЬ ЧИТАТИ ЦЕ ПИСАННЯ НАЙЧЕСНІШОМУ З УСІХ.**

Тобі, христолюбивий, благочестивий, правовірний і православний християнине, пане княже Михайло Вишневецький¹, посилаю це писання для розсудливо-уважного читання. А по одержанні звістки, і коли є твоє благовоління, відтворивши чи переписавши собі на підпору правди твердого переконання в непорочній нашій вірі, — хай іде до Львова. Якщо випадє зустріти обивателів з руського краю, від нашої віри православних, які прагнуть покріпити добре сумління — хай їм те не забороняється. Від Львова хай вість, більше в цьому укріпившись, йде в Підгірську сторону². А коли обійде всіх православно-іменитих людей шляхетського роду, хай залишать це писання, яке посилається, повністю при перемишлянській церкві. Бо вона, тобто перемишлянська церква, славна в так званій Малій Росії, як найчесніша від усіх інших у дотриманні непорочності віри. Вона не помазалася духом латиномудрості, не обезчестилася єрессю, але стоїть безпідозрено в красі апостольської проповіді. Через це волю, щоб усе це писання залишилось у перемишлянській церкві. І сам я, коли дозволить Христос, їй віддатися прагну. Амінь.

ЦЕ ПИСАННЯ ЗВЕТЬСЯ "ЗАЧІПКА МУДРОГО ЛАТИННИКА З ДУРНИМ РУСИНОМ" ДО ДИСПУТУ, А ПОПРОСТОМУ КАЖУЧИ, ДО СУПЕРЕЧКИ ЧИ БЕСІДИ: В ПИТАННЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ, ПО ТОМУ ЙДЕ ВІДПОВІДЬ СКАРЗИ НА ДВА АРТИКУЛИ, ПОДАНІ В ЙОГО КНИЖКАХ (ЩОДО ВІДСТУПЛЕННЯ ГРЕКІВ ТА РУСІ ВІД ЛАТИНСЬКОГО КОСТЬОЛА), ВИДАНИХ ДРУКОМ, ОДИН АРТИКУЛ ОГУДНИЙ СУПРОТИ ГРЕЦЬКИХ УЧИТЕЛІВ, ЩО НІБИ ВІД ЗАЗДРОСТІ НЕ ПОДАЛИ РУСЬКОМУ РОДУ В РОДІ СЛОВЕНСЬКИМ НА ПИСЬМІ ТА В ЖИВІЙ МОВІ СВОЄЇ НАУКИ. ДРУГИЙ АРТИКУЛ САМОХВАЛЬНИЙ, НІБИ ЛАТИНСЬКИЙ КОСТЬОЛ ЩАСЛИВИЙ, АДЖЕ ВСЮДИ В ПОСЛУШЕНСТВІ ПАПИ РИМСЬКОГО ФУНДОВАНО НАУКИ ТА ШКОЛИ.

Христофор, інок-русин³, який мандрує по святій Афонській горі.

"Ваше ж слово хай буде: "так, так", "ні, ні". А що більше над це, то те від лукавого".

Господи, благослови!

БЛАГОЧЕСТИВИМ І ПРАВОСЛАВНИМ ХРИСТΙΑНАМ МАЛОЇ РОСІЇ, БРАТСТВУ ЛЬВІВСЬКОМУ ТА ВІДЕНСЬКОМУ, ТАКОЖ УСІМ ПІДГІРСЬКИМ ОБИВАТЕЛЯМ, ГРОМАДЯНАМ ТА НАЧАЛЬНИМ ЛЮДЯМ У СВОЇХ ДЕРЖАВАХ ШЛЯХЕТСЬКОГО РОДУ, І ВСЮДИ ВЗАГАЛІ, НА ПОКУТТІ ТА ВОЛИНІ І ДЕ ТІЛЬКИ ГОЛОС ПРАВОВІРНИХ ЧУЄТЬСЯ, ДУХОВНИМ ТА СВІТСЬКИМ УСЯКОГО СТАНУ, ЧИНУ Й ПОСАД, ІНОКАМ, СВЯЩЕНИКАМ, ПРОСТИМ ПІДГІРСЬКОГО ГНІЗДА І ЗЕМЛІ ПЛОДОРОДНОЇ, НАЙГРІШНІШИМ З УСІХ ЛЮДЕЙ ІНОК ЩИРО БАЖАЄ ВАШІЙ МИЛОСТІ РАДІТИ В ГОСПОДІ ЗА ТІЛЕСНИМ ПОРУХОМ І СПАСТИСЯ ЗА ДУШЕВНИМ ПРАГНЕННЯМ І МОЛИТЬ ПРО ТЕ ГОСПОДА СПАСИТЕЛЯ.

Хоч дух забороняє і наказує пристрасну приязнь і прихильність до мирського приятелювання (такого, що не відкинулося від пристрасної ветхості), а воно входить у тризнище (відправлення тризни) боротьби начал і влад повітряних духів світодержця тьми цього віку, однак я не зміг перебороти пристрасності, ревності, любові, яка палить з середини заради вашого благочестя за спасіння, щоб не звернутись до вас із словом прихильності до благочестя й правовір'я через цього брата, котрий тут мандрує і знову відходить до вас. Хоч не вчився я вправності

риторської мови та ремесла елліно — чи латиномудруючих при спілкуванні і не звик ні до яких хитродіалектичних силогізмів (отож не можу і не стараюся написати на подивування вам жодного хитрослівного мудрування), але від простоти і нашою словенською мовою, якою розмовляю, кажу, міркую і звіщаю те відоме, що сила духа перебуває не у вибагливості зовнішнього мовлення і філософського осягнення, але дарується вірою смиренномудрості — той, хто наслідує і пильно дотримується заповідей від тієї ж Христової благодаті, знає й розуміє корисне й спасительне. Тому й Павло, знаючи, що діалектика й хитрість інших людських підступів та мудрувань не вмістить і не підійме святого духа (коли не до віри, смирення і простоти з тим мистецтвом іде), розуміючи, що нічого це знати, кладе заборону колосянам і каже не зваблюватися хитромовним словом зовнішньої освіченості: "Стережіться, щоб ніхто з вас не звів філософією та марною оманю за переданням людським (це-бо і отці кажуть), за стихіями світу, а не за Христом (то проста і вічна правда), бо в ньому тілесно живе вся повнота божества". Каже він і до коринфян, коли забороняє розділення, змагання і вправи у мудруванні: "Бо Христос не послав мене, щоб хрестити, — каже, — а благовістити, і то не в мудрості слова, щоб не зник, тобто не був згнаний і обезчещений хрест Христа, бо хитрослів'ям простота й жива премудрість божа безчеститься". Багато хто (і тепер бачимо) осягають філософське вчення (а радше було б назвати те — бундючність) і різними мовами вміють говорити, і через розумування відходять від благочестя і впадають у ересі. А деякі зовсім безнадійно й безповоротно відпадають, як постраждали і наші єпископи, котрі звабилися латинською хитрістю, мудрістю, світською славою і тілесним спокоєм — самі про те знаєте. Через це я вам писатиму нашим простим словом, яким миряни розмовляють, бо не вмію зовсім до вас хитро казати чи писати. Але певно знаю те, що тримаюся простоти православної віри й бажаю, щоб ви були в тій-таки вірі й простоті благочестя і молю вас нітрохи не відступити чи відійти від межі сповідного знамення, яке непорушне поставлене святими отцями, тобто віри православної, старої східної церкви, яка, хай буде вам відомо, оснований дійством святого духа, а не через розум, узятий од стихій світу, в якому заплуталася нині латина при допомозі майстра й мудреця звабного цього світу, і вже через попуст божий виплутатися до простоти й православної віри аж ніяк не може. А чому? Тому, що людське єство стоїть на самовладді і примусом та силою до бога не притягається після всесвітнього оголошення євангельської проповіді, а залишено на самоволю — кожен може любити й триматися того, чого хоче. Через це й Павло каже до Тимофія, говорячи про учнів-відступників, які не бажають стояти в тісноті Христового хрестоносного життя й терпіти: "Бо Димас мене кинув, цей вік полюбивши і пішов до Солуня, Кріскент — до Галатії, Тит — до Далматії. Зо мною сам тільки Лука"⁴ та інше. Отож ніхто хай не притягається із відступників від православної віри; бо і від святого Павла відступалися учні і навіть від самого спасителя Христа, про що свідчить Іоанн-євангеліст: ті, котрі зусібіч видимими чудесами були огорнені й ділами спасеними були насичені, а свою волю перебороти не спромоглися. Про це Іоанн так каже: "Із того часу відпали багато хто із учнів його і не ходили вже з ним"⁵. Таж коли тоді примусом та силою Христос не притягав і не навертав тих, котрі були отемнені сліпотою любові до цього світу, але залишив на волю самовладдя тих, які хочуть йому наслідувати, то чи ж то чудо, що і нині відпадають і відступають світолюбці й розкішники цього світу від православної віри до матері зваби, самолюбства й тілоугодництва. Не дивуйся йому й не зваблюйся, улюблений брате, православний християнине: так було колись, так воно є й буде. А до того, бажаючи пошанувати правду, а підхлібству місця не дати, скажу: нашим руським нема з ким у дружбі стояти і немає від кого поміч мати; і не буде чудом, коли і всі відступлять. А чому і через що? Тому, що словесних пастирів ніяк не можуть знайти, а бачать тільки таких, що лише через живіт та себелюбство видерлися на стіл влади, по-єврейському, через мито, дірою, по-злодійському і через плоть, по-розбійницькому і по-тиранському осіддали стіл церковного начальства. Отож коли такий їхній безворітний прихід, то ніколи від них не сподівайся помислу спасіння хрещених душ; а тільки догодження своєму пристрасному тілу, бо ж каже Христос: "Я — двері, коли через мене хто ввійде..."⁶, і далі: "Без мене не можете нічого створити ані плода за

спасіння принести"⁷. Що ж за пожиток із тих безхристороходних та владущих пастирів, коли не мають сили нічого доброго зробити для свого спасіння, ні про спасіння інших помислити? Однаково було б або ще й сторицею ліпше, щоб такі блазнителі зовсім не були б у церкві, і корисніше собору вірних (як говориться у Никона⁸ в "Слові про неправдивих пастирів та неправдивих учителів") самим до церкви збиратися і спасатися, аніж у погибель та муку вічну відійти із звабниками і сліпими вождями. Коли ж бо нас захопить усе це зло (і запустіння церковне від бурі антихристового духу), знову кажу вам, православним: не спокушайтеся й віру тримайте, як тверду основу: хвилі марнот цього віку не можуть занурити й потопити Ісусового корабля; тим, що спасаються, є і завжди буде спасіння, а тим, що гинуть і не мають надії, як Іуді, ані Христос не допоможе, ані хто інший. Про це досить.

Коли ж Хтось із наших слабоумних ласиться, як на пироги, на якусь латинську унію, то про ту унію можу написати притчу за жартівливим звичаєм. Бо Скарга вам у своїх аеровигадливих книжках докорив, що ми, Русь, не розуміємо словенської мови. Хто ж вислухав ті речі про унію, до вас висловлені, побачить, чи правду він каже, що ми своєї словенської мови не знаємо і не розуміємо.

ПОЧАТОК ПРО УНІЮ ТА ПРИТЧА ПРО ВІРУ

Словенською мовою вона називається — юна, молода; отож я вас, православних християн, застерігаю й нагадую вам, щоб ви пильно і вседушно від тої молодії стереглися і не надилися на неї! Хоч і справді вона, ніби молода, образом красна й чудова, розумом хитра, а звичаєм мудра, вельми ошатно убрана і готова всіма способами притягти до своєї любові світолюбну думку, однак ви не надьтесь на ту молоду віру, а тримайтеся віри старої! Хоч вона образом погана й негарна, розумом дурна й нехитра, звичаєм проста, ветха, невбрана, нітрохи не оглядна, а навіть бридка, однак я вам раджу тієї старої віри триматися, а юної стерегтися. А чому так і для чого? А тому, скажу вам причину, скоротивши мову, що та юна віра шалена й непостійна, хоч і красно утворена на звабу ласих; зрозумійте, що її винайдено від стихій світу і людського мудрування та вигадок. А стара віра, хоч і не гарна, не оглядна, але досить нам те знати, що вона статечна, ґрунтовна, недрушна і заснована Христом-фундатором. Отож не надьтесь, кажу вам, православним, і не старайтесь, і не прагніть шукати від юної жодної користі або пожитку для спасіння в порадах духовного розуму. Коли ж ми за правду беремо те, що його ота юна не має, хоч вона, відкинувшись од простоти правовір'я і тісного євангельського шляху, від матері, старої віри, і вискочивши на широкий гостинець цього віку, прагнучи насититися його розкошами, хитрує, мудрує, буяє, хвалиться, виносить, скаче і грає. Нічому тому, що діє ота юна, не дивуйтеся, правовірні! Такий-бо є її свавільний закон, щоб, вискочивши і виломившись з-під тісного ярма хрестоносного і скорботного життя, яке веде до життя вічного, буяти, шаленіти і біснуватися, бо має ота юна й шалена наставників та вчителів —бісомудренних, повітряних, піднебесних духів, з якими ми воюємо (за Павлом). Вони нею управляють і володіють, отож робить, що собі хоче. Ви ж, правовірні, будуйте своє спасіння в старій і благочестивій вірі добрими ділами й побожним життям, заповіти батьківської віри зберігайте нерушно і не посоромте прабаб'яківського благочестя тих, що померли в старожитній вірі, щоб сподобатися дістати спасіння і вічне життя в царстві бога Христа, в якому умістити вас, Христе-боже, сподоби — я, грішний, цього бажаю, прошу й молю. Амінь.

Затим по простоті віри нашого благочестя, боячися, щоб ви діти свої не потруїли й не поморили хитрістю та єрессю латинською, раджу вам, православним, правовірну школу і даю пораду, чого вони мають навчатися; щоб діти ваші спаслися і після вас утримали благочестя і не стратили християнство своєї віри: по-перше, ключ, або грецьку чи словенську граматику, хай учать після граматики замість брехливої діалектики, яка вчить перетворювати з білого в чорне,

а з чорного в біле, хай учаться богомолєбного і праведнословного Часословця; замість хитромовних силогізмів і велємовної риторики хай по тому вчать боговгодномолєбний Псалтир; замість світської філософії, що примушує розумну думку в повітрі тулятися, хай по тому вчать плачливий і смиренномудрий "Охтаїк", а по-нашому догмати церковного благочєстя — Осьмогласник. Адже конєчний і боговгодний розвиток розуму — діяльне богослов'я; тоді хай учаться святої євангельської та апостольської проповіді з простим тлумачєнням, а не з хитрим, щоб (так перемудривши мову) не влєщувати вух проповідник словом, але силу духу святого вкладати в серця слухачів. Сказав-бо Павло про те до Тимофія: "Настане-бо час, — каже, — коли здорової науки не будуть триматись, але за своїми пожадливостями виберуть собі вчителів, щоб вони їхні вуха влєщували. Вони слух свій від правди відвернуть та до байок нахиляться"⁹, як наша Русь постраждала відступлєнням од віри, лєсячись на поганського красномовного Арістотєля і на вавілонські пристрасті музики. Але й про це досить.

Знову повертаюсь до того, що треба вчити тим, хто хоче взнати, як слід проходити. Отож, напасши думку в євангельській проповіді, вдавайся і до інших книг, однойменних з богослов'ям, і прохоть усьакє богодухновенне писання, якє не відкидає думку від благочєстивої віри, але ще й учить смиренномудрості.

А коли б хотів, улюблений любомудрче, пізнати хитрість і світської мудрості, не забороняєтьсє у наших, тих, що мають місце в церкві, тобто в Соломонових приповідках, Премудрості, Екклезіасті, в Сіраху¹⁰ та інших старозаконних, поєтично-образних, які до істини відсилають з пророчими провіщєннями, книжках, і там, любий братє, покєпкуй і забавляйся, тільки не ходи до поганських учителів і до латинської хитрослівної брєхні, бо загубиш віру. Про це досить.

А що з цього краю, де гори, пустєлі, хаші, бур'яни, трави, квіторослє зілля, не мав вам щось інше послати в подарунку, то умислив я від своєї простоти та глєпства слов'янської мови три словєсні квіточкє (малі твори, можливо, поєтичні, додані І. Вишенським до цього твору, які до вас не дійшли) православної віри, які з великої любові, що її маю до вашого благочєстя, посилаю до вашої милості.

Ці-бо квіточкє дуже потрібні, як приклад чи образ учням, що хочуть пізнавати, дбати про добродійність і прагнуть до спасіння.

Перша квіточка. Дєрево, так зване розумне, філософія, але не поганського учителя Арістотєля, але православних Петра і Павла.

Друга квіточка. Церковцю, в якій є коротка з'явлєне письмо про її доброчєсність.

Трєтя квіточка. Малєньку церковну пісєньку, яку, зрозумівши її богорозумну думку, через солодкість ніколи не перєстанєш співати.

Ті квіточкє прошу з подякою від мене прийняти і пахощами діяльними самі себе від них напахчїте й примусьте, хай насолодятьсє тими пахощами і діти ваші, хай усі почуття ваші пахнуть благочєстям-даруй те, господи. Амінь.

Затим даю вам, православним, пораду: подбайте про свою благочєстиву і православну віру, а найбільше про своє спасіння, щоб біг життя у цьому віці в протязі своєму був вам старатєлем до спасіння, а не до погібєлі. Скомпонуйте одну книгу, видавши її друком, котра була б у першу чергу огородою благочєстю, обєрігаючи всякий благочєстивий помисєл, щоб не виходив із середини православної думки самогадною думкою назовні за огороду, де живє звір єресі й квєлих розумом до своєї зваби забирає та пожирає. Друга сила і мїць цієї книги: покровє і мир, які дарують звєрху від трєєдиноного божєства всїяку тишу, щоб неправєдний розум повітряних

духів влади князя тьми віку цього не заморочив благочестивого помислу, не відкинув від православної віри і від служби богу життя до мертвого, який догоджає цьому вікові, не відлучив своєю буряною хмарою, дощовидним пролиттям облудного міркування, який гвалтом нападає на неправомірно заснований розум, а коли він при нагоді остережеться знанням із тієї книги, то від того всього не постраждає. Тій книзі назва має бути "Соборник", тобто зібрані всі невідомі таємниці різних часів, учинені або мовлені від Христа-спасителя або ж його учнів, святих апостолів чи святих богоносних отців. Належить злучити в одно тямую й розум про весь порядок православної церкви, розділений у словах на цілий рік, обходячи річне коло. І буде книга "Соборник" така, над яку немає потрібнішої в нашій церкві. І без неї, як голова без очей, нічого бачити і знати не можемо: коли прийде день святого або честь свята — то які таємниці чи втіхи має в собі? Початок же тієї книги від митаря і фарисея¹¹ бере до всіх святих недільними ступнями наук, а до тієї штуки треба прилучити дванадцять свят господа і богородиці з найвибірнішими святими за типіком (церковний устав), які вимагають неспання. Отож, коли схочете й подбаєте за цією порадою, озовіться до нас, і допоможемо вам у тому ділі своєю працею, а коли не хочете, то чиніть і спасайтеся, як собі знаєте, — більше до вас справи не маємо. А коли б сказали: хто на те дасть кошти, коли одному чи убогим не підняти такого, відповім вам на те: добрий спосіб єврейського розуму — спільна складка в карван (храмова скарбничка). Коли вдовиця бідна — дві лепти, шеляг, півгроша, а хто багатший або пан — золотий, десять, а навіть і сто на загальну користь і за своє спасіння: нічого-бо немає дорожчого від душі — так би те діло могло б і здійснитися.

ЗАЧІПКА МУДРОГО ЛАТИННИКА З ДУРНИМ РУСИНОМ ДО ДИСПУТУ, ЧИ, ПО-ПРОСТОМУ КАЖУЧИ, ДО СУПЕРЕЧКИ ЧИ БЕСІДИ

Запитання мудрого латинника. Перш за все, чому такі дурні та нерозумні ви, небожата русинці, що не хочете до нас приступити, щоб були ми одне, — до тих, у кого є джерело розуму й науки, чого ви не маєте?

Відповідь дурного русина. Тому, ласкавий та мудрий латинниче, нерозумні, бо ми учні апостола Павла. Той-бо нас такої глупоті навчив, щоб ми були діти, навчив. Бо він сам, коли визувся з мирського, старозаконного, ревнивого і сварливого розуму і скинув ветхість своїх розумінь та давніх звичаїв, вловив і взяв Христовий стражденний хрест (віру й розум простий, мирний і духовний), відразу став нерозумний на думку мудрості цього світу і сказав до коринфян: "А я, як прийшов до вас, браття, не прийшов вам звіщати про божє свідоцтво з добірною мовою або мудрістю, бо я надумавсь нічого між вами не знати, крім Ісуса Христа та й його розп'ятого". І далі: "І слово моє й моя проповідь — не в словах переконливих людської мудрості, але в доказі духа та сили, щоб була віра ваша не в мудрості людській, але в силі божій"¹², і знову пораду дає й учить, щоб сховатися й утаїтися від зверхньої і суперечної велемовної мудрості, кажучи: "Як кому з вас здається, що він мудрий в цім віці, нехай стане нерозумним, щоб бути премудрим. Цьогосвітня-бо мудрість — у бога глупота"¹³. Отож, ласкавий і мудрий латинниче, ми, нерозумна Русь, знаємо, що ваша милість ухопилася за мирську премудрість, хитру і сварливу, схильну до суперечок, яка служить і догоджає цьому вікові, а не майбутньому, премудрість, що її Павло ганить колосянам, вказуючи, що її винайдено від стихій світу і що вона бридка й дурна перед богом — в ній і сам Павло забавлявся, доки ще не вловив таємної Христової премудрості, потім же, осяявшись і просвітившись духовним Христовим розумом, оту хитрість мирську та мудрість скинув і вирішив забути. Тим-таки способом та звичаєм уся соборна, апостольська Христова церква скоро після вознесіння господа бога і спаса нашого Ісуса Христа на небеса, коли вилилася й потекла на весь усесвіт євангельська проповідь, відразу ж, відчувши марнотну мудрість і розум від стихій світу, скинула, вигнала і збудувала замість мирського розуму й хитрості розум духовний — простий, смиренний, покірливий, мовчазний, який скоро приводить хрещеного й вірного в отця, і сина, і святого духа в пізнання слави триєдиного божества, — і

навчила вірного Христовій церкві бути простим, а не хитрим, богобоязливим та мирним, а не жорстоким, страшним та лютим; смиренным і благим, а не велемовним і самохвальним, наслідуючи науці святих апостолів і дотримуючись слів пророка Ісаї, який від божого лица кликав земнородних, кажучи: "Дивлюсь я на вбогого та на розбитого духом і на тремтячого над моїм словом"¹⁴. Отож тих усіх плодів, пожитків і духовних користей не бачивши, ми, дурна Русь, до твого костьола, мудрий латинниче, через мудрість і розум той приступити до єдності не хочемо і воліємо лишатися нерозумним на видумку цього світу, щоб дістати душевне спасіння. Бо яка ж бо нам користь, приставши до вас і з'єднавшись була б, коли не спасемося? Ви ж не тільки в усьому противитесь науці святого Павла (і духовному розуму), так само як і святих богоносних отців святої соборної апостольської церкви, але ще вседушно і гвалтовно, бажаючи знищити смиренну науку й Христову простоту, її борете. Павло ж каже корінфянам, щоб ніхто не зваблювався, бо "як кому з вас здасться, що він мудрий в цім віці, нехай стане нерозумним". А ваша милість, мудрий латинниче, не тільки не хочете глупство духовне носити і славити себе, так про себе думаючи, але хвалитеся, що мудрі, хитрі й розумніші за всіх, а коли б хто вас за таких, за найрозумніших, не вважав і не славив, гніваєтеся й лихим відомщаєте. З тієї причини ми, пізнавши явну й відому звабу розуму твого костьола, що є він безмірний, сварливий, гнівливий і пишний (і ним ви зв'язані, ваша милість, мудрий латинниче), вважаємо, що він од повітряних духів, які завжди борються супроти спасіння вірних і від яких Павло дає справедливу пересторогу, щоб ми їм ні в чому не покорялися, але й у всьому супроти них на боротьбу стали й озброїлися. До ефесян він говорить так: "Бо ми не маємо боротьби проти крові й тіла, але проти начал, проти влади, проти світоправителів цієї темряви, проти піднебесних духів злоби. Через це візьміть, — каже, — повну божу зброю" і про інше озброєння нагадує. А ваша милість, мудрий латинниче, не супроти піднебесних духів почала боротьбу своїм розумом і завзяттям і працею озброїлася на подвиг, але супроти плоті та крові і проти вірних та хрещених в ім'я отця, і сина, і святого духа. З цього розуміємо, що це ви творите саме з науки повітряних духів, під владу яких підпали і, їм пригроджуючи, боретеся супроти смиренної Христової простоти і духовно-нерозумної євангельської науки. Так само й колосян божественний Павло застерігає, щоб уникали філософської хитромовності, й учить, кажучи, що той розум від стихій світу і від тих-таки повітряних духів вигадано. "Стережіться" — каже, — щоб ніхто вас не звів філософією та марною оманю за переданням людським, за стихією світу". А ваша милість, мудрий латинниче, мав би стерегти від зневаги та ганьби науку святого апостола Павла від неправдивої мудрості та хитрості світської, але так заплутався поганськими вчителями, Арістотелем та іншими, що тільки друге Христове пришествя виплутає та оголить мудрість і науку твого костьола з поганської мудрості, а в цьому житті ніщо. А коли так у всьому, мудрий латинниче, противишся святому Павлу і духовно нерозумним, на думку цього віку, як корінфяни, бути не хочеш, щоб нас усіх вірних з ними учить, ми також, нерозумна Русь, вашого костьола хитрості та розуму не хочемо і не ласимося на ваше джерело поганських наук, яке за славою світу цього женеться і, хоч би за своєю волею і хотіли єднатися від благочестивої віри у звабну, але через докір сумління і через заборону святого апостола Павла, нашого вчителя, не можемо. Воліємо ліпше бути в очах ваших за дурних, нерозумних, простих, які зовсім не вміють у цьому віці хитрувати, докорених, нерозумних і безчещених од вас, аби тільки унаслідували спасіння вічного життя, євангельську правду й апостольську науку, і їх із вірою прашурів наших ціло зберегти до смертного скону й утримати нам самим і нащадкам нашим — це напевне обіцяємо. Будьте собі, мудрий латинниче, зі своєю вірою та мудрістю окремо від нас, а ми зі своєю вірою й апостольським глупством окремо від вас.

КІНЕЦЬ ЗАГАДЦІ Й ВІДПОВІДІ МУДРОГО З НЕРОЗУМНИМ

А що ксьондз Скарга, зліпивши, видав від свого імені книжку і назвав її, хвалячись королеві, ловом, то очевидне і правдиве те, що він ловитиме загиблих та світолюбців. Він тій своїй книжці учинив такий початок: "Про управління та єдність божого костьола під єдиним

пастирем і про грецьке та руське відступництво від тієї єдності". Ту книжку занесено було до святого і блаженної пам'яті достойного, який уже відійшов до бога, Мелетія, александрійського патріарха, через отця Ісакія, а послано її від блаженної пам'яті достойного львівського єпископа Гедеона¹⁵. Отой блаженний олександрійський патріарх Мелетій, що сам лядської мови не знав, не міг довідатися, що в тій книжці було написано. Через те послав її до нас на Свягу гору й написав послання еллінською мовою своєю рукою в такий спосіб: "Гляньте, — сказав, — що і про що отой трудолюбець видав цю книжку. Якщо потрібно нам знати те, що в ній написано, сповістіть нас, а коли побачите, що то самохвальне фарисейство і суперечна неправда, покиньте, — каже, — і не займайте думки, дбаючи про відповідь. А то через те кажу, що на власному досвіді пізнав, що посварну латинську діалектику й силогізми з поганськими викрутами догматів, на чому вони свої суперечки будують, яких навчені і яких завжди вчать, вік свій у тому збавляючи і вправляючись, ви не тільки простою правдою перебороти не зможете, але коли б і янгольським язиком переконували, годі чогось досягти. А то чому? Тому, що латинський костюл ту хитру догму в собі заснував, щоб суперечкою з білого чорне, а з чорного біле робити. І, це подаючи за властиву істотність, щоб переконувати тих, котрі ввійшли з ними в бесіду, і щоб ніхто їх ніколи не зміг би пересилити й перемогти правдою, і ніколи нікому вони не хочуть покоритись у смиреннослов'ї і не покоряться. Пізнали те святі отці, які спокусилися лікувати хворобу латинської мудрості, і не тільки не досягли нічого, але ще були осміяні, зневажені й ними за дурних полічені. Бачачи незцілиму рану гордого латинського помислу, відсікли мудрість од здорового мудрування благочестивої віри і прокляли, як гнилизну, мудрування цього віку". На цьому кінець мові блаженного александрійського патріарха Мелетія.

Те все вам, православним, нагадую і доводжу до відома, щоб знали, в який спосіб ота Скаржина книжка сюди зайшла і чому не відповідали на виправдання благочестя — це йшло не тільки від недбання нашого, тих, які вважають себе православними й правовірними.

Перша тому причина була: випробувальний лист блаженного Мелетія про те, що коли хто в бозі простак, а лукавого захотів би переконувати, той був би подібний такому, що даремно воду міряє.

Друга причина і найправдивіша, правду вам кажу: тому не дали ми ніякої відповіді на ту книжку, бо її аж до цього часу я не читав. А чому? Ту таємницю можу відкрити для вас і для інших благовірних подвижників, які хочуть боротися проти мисельноповітряних духів, тобто бісів. Григорій синаїт¹⁶, даючи науку тому, хто йде на подвиг, в подвижній книзі так пише: "Слухай-но, — каже, — брате, коли почнеш справу свого подвигу постом, молитвою, трудом і постійним подвигом, неспанням у безмовності, стережися, щоб не прочитав ти жодного єретичного писання і навіть тлумачні православні книги до часу залиш, а припряжи лишень своєму диханню Ісусову молитву і борися з помислами та напастями, що їх безнастанно сіють лукаві духи і які мороком покривають розум. І так, — мовить, — терпи без лакомства книжного читання доти, аж поки розум твій з Ісусовим помислом поборе бісів. Тоді тобі, кажу, буде вільно і свої книги читати й торкатися єретичних книг і, неправду їхню прозрівши, викривати". Ото й була властива причина, православні християни, загайності щодо Скаржиної огуди — знайте-бо, що не до чужих пліток людині охота й інтерес, коли в своєму домі біда діється; так само й убогому інокю не до змагань єретичних управ, коли біси помисли перевертають і тіло на похоті гріхолюбні розпалюють, — тоді про свою біду хочеться думати. Однак же, скоротивши мову про наші таємні біди, доставши через Христову милість маленьку відраду в мисельних порухах, я спокусився проглянути й побачити, як Скарга зліпив оту книжку, бажаючи пізнати й зрозуміти, яка в ній буде вода і від якого духа-джерела черпана розумним черпалом — з живого чи мертвого, з чистого чи каламутного, із духмяного чи смердючого? А коли я ту книжку, силою спонукавши себе, прочитав, по правді вам, правовірним, кажу, що від страху й жаху прийшов я

у мисельне забуття та нестямі, дивуючись тій праці того писаря, визнаючи легкість та хитрість розуму його мудрості, але все повітряне, а не небесне, знайшов я в тій писанні. Віруйте, православні, не "так" євангельське, тільки все зайве, що від лукавого тече; не знайшов я ніякого смиренно-мудрого митаря, який любить покаєння, тільки все фарисея гордого, пихатого, хвалька, що сам собою ставить себе ліпшим над усіх. Отож, скоротивши зовсім свою огуду, не знайшов я там жодного слова від євангельської смиренної мудрості. А що більше й чудніше: не знайшов навіть жодної згадки про славу, вічність, безсмертя і страшне суддівство нетлінного бога Христа, і про спасіння душ, котрі через віру хочуть унаслідувати його небесне царство — тільки все говорить про мізерну й дочасну славу тлінної і смертної людини — римського папи. Бажаючи конечно обоготворити його на землі, весь розум і всі думки свої той Скарга вичерпав, щоб звабити ласих на суєту цього світу, і аж до того довів свою проповідь, що Христос не має всевладної моці й сили спасти когось без влади римського папи. Бо така є річ його власна, яку Скарга виригає й промовляє: хто не коритиметься римському папі, не буде збавлений, а засуджений. І так у тому писанні Скарга умучився, утрудився й употів, боячися, щоб честь земної влади римського начальства папи аж ніяк з гордісної висоти у смирення та покору Христову не знижувалася і щоб прославлений високосідний стілець не порушився зі свого місця або й не перевернувся. Відтак, мало йому стало фарисейського самохвальства в речах, удався він до постраху і страхом та грозьбою свій розум запечатав, кажучи: "Отож запевне знайте: хто не буде коритися папі римському, не буде збавлений". Дивись же пильно, правовірний християнин, і міркуй: чий то дух дише від Скарги і з якого джерела черпає воду мудрування розумним черпалом і як він чинить опір в усьому науці Христовій, апостольській та всієї соборної церкви богоносних отців. Адже сам Павло той голос осудив як єретицький (коли б хтось прив'язався вірою до людського титулу, а не до Христового); те виявилось у Коринфі, коли народ розділився на собори і прив'язався титулами до відомих проповідників: одні почали зватися Христові, а другі — Павлові, інші — Кифині, тобто Петрові, а ще інші — Аполлосові. Тоді ж таки, стурбувавшись цим, Павло сказав: "Щоб не було між вами поділення"¹⁷. Тут-таки, бажаючи, щоб вони утвердили розум вірою в Христа, не їх ганять, а себе, аби їх не боготворили і більшої честі й хвали, ніж належить їм, не чинили. Він сказав: "Бо хто Аполлос? Або хто Павло? Вони тільки служителі, що ви увірували через них, і то скільки кому дав господь... І кожен одержить свою нагороду за працею своєю"¹⁸. А вище він каже: "Чи ж Христос поділився? Чи ж Павло (Петро, Аполлос) був розіп'ятий за вас? Чи в Павлове (Петрове, Аполлосове) ім'я ви хрестилися?"¹⁹. Там-таки, нижче, відтрутивши їхній прив'язаний розум і від себе, і від Петра, і від Аполлоса і прив'язавши до Христа, каже: "Ніхто-бо не може покласти іншої основи, окрім покладеної, а вона — Ісус Христос. А коли хто на цій основі будує з золота, срібла, дорогоцінного каміння, із дерева, сіна, соломи, то буде виявлене діло кожного, бо виявить день, тому що він огнем об'являється"²⁰ та інше. Бачте ж, православні, апостольську науку й розумійте, що не собі славу єднають у людей, а Христові, і не кажуть: "Хто не буде під послушенством Павловим, Петровим, Аполлосовим", але "хто [не] буде вірний у Христі, той не буде збавлений". А Скарга не Христові славу в світі цьому єднає, але папі, котрий так само, як інші, смердячий і смертний. Бо не каже: "Хто не буде вірний у Христі", але "[коли не буде] покірний папі римському, тоді не буде збавлений". А коли я в тій книжечці (знову вертаюся до вас, правовірних, виявляючи спосіб і причину Скар-жиного зліплення) роздивився і побачив, що повітряні духи дихали й дихають латинським мудруванням, розумом. помислом і словом, як це виявилось зі Скаржиної книжки, в якій Христову божу славу затлумивши й погасивши, латинський рід віру свою фундує на видимій людині, римському папі, і йому єднає славу від цього звабного світу, тоді ж бо я від великого жалю та смутку кинув Скаржину книжку і перебував немалий час у біді великої муки, з плачем її заживаючи: жалував я за кривду господа бога і спаса нашого Ісуса Христа, котрий з престолу слави неосяжного божества в образ земних смертних та тлінних людей зійшов і втілювався в образ раба, щоб земних людей навчити смиренню. Отаке з'явивши, на собі показав і навчив усіх приниженістю, коли мив ноги учням, і убогістю, бо не мав де голови прихилити, і безчестям мученицької на хресті смерті! Це все

сотворив і здійснив, щоб відтягти тлінну і високолетну думку від аероповітряного мудрування до смиренномудрості. І поховану, загинулу в земному мудруванні драхму (грецька срібна монета) сам від себе знайшов, підняв, воскресив і до отця рамоносно (на плечах) приніс, і приєднав, сотворивши сином божим і наслідником царства небесного людину, кажу, відкинуту, бридку та грішну. Про славу отого, кажу, в своїй книжці Скарга жодним словом не спом'янув, але все про славу плоті та крові, землі та земного, тлінної, бідної й мізерної людини, тепер живої, а завтра смердячої в гробі, начальника мирського, постарався зліпити всю ту книжку і ще сміє називатися титулом Ісусового життя, а за Ісусову славу і спасенне життя жодного подвигу не чинить. Чи не явний то неправдивий титул, яким він називається, — судіте! Через це, православний християнин, не здалося мені, що та книжка гідна відповіді на неї. Бо коли б хто хотів мазати свою чисту-думку тією огудною брехнею, яку Скарга від себе з'явив, бажаючи ту книжку ганьбою та соромом вінчати і писанням викривати той дикий, світський, повітряний, суперечний, сварливий і самохвальний фарисейський його розум, міг би цілу Біблію, як старого, так і нового заповіту написати. Того змагання й спротиву (хоч би йшлося про праведне викриття брехливого розуму однак це жодного позитиву й душевної добротворності не приносить) апостол Павло, пишучи до коринфян, і до Тимофія, і до Тита, учить стерегтися й кладе заборону, на те. До коринфян так він каже: "Коли ж хто сперечатися хоче — ми такого звичаю не маємо, ані церкви, боже!"²¹. І знову-таки до Тимофія: "Як я йшов у Македонію, я тебе вблагав був позостатися в Ефесі, щоб ти, декому наказав не навчати іншої науки і не звертати уваги на вигадки й на родоводи безкраї, що викликають, більше сварки, ніж збудування боже, що в вірі воно"²², і ще: "Нагадуй про це і закликай перед богом, щоб не сперечались словами, бо нінащо воно, хіба слухачам на руїну"²³. І нижче: "А від нерозумних та від невчених змагань ухилийся, знаючи, що вони родять сварки. А раб господній не повинен сваритись"²⁴. А до Тита знову [каже], щоб він, чадо Тит, найбільше в таємницях віри зобразив з усього, що йому сказав, "вірне слово, і я хочу, щоб ти і про це впевняв, щоб ті, хто увірував у бога, дбали про добрі діла пильнувати. Для людини оце добре й корисне! Вистерігайся нерозумних змагань, і родоводів, і спорів, і суперечок про закон — бо вони некорисні й марні. Людини-єретика по першій та другій наставленні відрікайся, знаючи, що зіпсувався такий та грішить, і він сам себе засудив"²⁵. І, зрозумівши відтак апостольську науку та заборону, що жодної користі чи позитиву не буває вам, правовірним, од викриття і посоромлення вітророзумності та марнотного мудрування, кажу, звідси, таке: тоді я полишив сорому чинити відповіддю і писанням на Скаржине брехливе й наклепницьке ліплення про відступництво греків та русі від латинського костьола й інших байок, яких він наліпив; знав-бо я те, що сказав александрійський патріарх: "Хоч би ми і простою правдою оправдали себе та брехливу огуду викрили б та оголили — тим повітряних духів розуму не тільки не вилікуємо, але свари та ворожнечі почнемо". Через це мусимо разом із самодокірним та смиренномудрим митарем мовчанням перенести на плечах терпіння фарисея веломовного й докірливого. Бо й сам Павло, який багато зла вистраждав від Александра Ковача²⁶, пише до Тимофія, розповідаючи, але не каже: "Протився йому, супереч йому, Тимофію", але каже: "Стережись його й ти, бо він міцно противився нашим словам"²⁷. Однак, щоб не вважала наклепницька думка, що люди руського народу не зрозуміли таємної прірви в покритій ямі, в яку ловці ловлять звірів, поминувши всі байки розділів, на два артикули, а по-нашому стихи, прочитавши їх, дам пряму відповідь і то не для нього, навертаючи його (що неможливе), але заради вас, православних, щоб пізнали істину й неправду й побачили звабну яму ловця, якої пильно б стереглися, щоб у неї не впасти.

Перший отож розділ про відступництво греків та русі від латинського костьола, хоч, на око, найпотрібніше виправити відповіддю, але це не так, і я його минаючому і через що, коротко зрозумійте. Тому на той розділ про відступництво греків та русі від латинського костьола, як сказано, не відповідаю, бо це є перший фундамент, який засновано не від євангельського "так", а йде що від зайвої брехні, а що від лукавого. Усі це розуміють, хто має глузд, і хто не став такий нечутливий розумом, аби не могли зрозуміти й розсудити, що є "так, так", а що "ні,

ні", і що зайве, то те від лукавого походить, за Христовим словом. Тут і сліпець, який не знає питання, міркуванням міг би домацатися, щоб пізнати, що істина, а що неправда. Звістка оця явна цілому світові, хто від кого відступив: чи греки з руссю від латинського костюлу, чи латинський костюл від греків та русі і від православної віри відступив. А коли б за Христовим словом, людські язика для свідчення замовкли б і погасли, тоді й каміння заволає і бездушне творіння свідчитиме, що то не смиренного мудрування істинний корінь, але наклеп тиранської й гордісної брехні та сили, щоб усе тіло мало б відщиплятися й відступати від одного органу. Адже це той орган, відсічений од тіла, як мертвий відступник і відщепенець, має волати, а не тіло все, яке живе і здорове стоїть, [вільне] від мертвого й діючого органа. Той ото ж посправжньому годен називатися відступником та відщепенцем, котрий сам од дружини, рівної собі в усьому, на сором свій і сваволю відлучається і відступає, а не дружина, яка вкупі стоїть, — від єдиного відступника. Коли б та брехня прийнялась і бралася за правду, тобто коли б усі були в згоді та єдності віри, а один збішений та з'єретичений відкинувся б від лика чи почту вірних, то чи б назвалися насправді ті, що стоять укупі, відступниками та відщепенцями, а один збісильний та з'єретичений — основою чи фундаментом? То ота огода впала б і на апостолів, котрі в злагоді та згоді єдності були! Це тільки Іуда вирвався на диявольську волю через крадену пораду; тоді серед загального благочестя світу апостоли, що стояли при правді, мали б бути названі відступниками та відщепенцями, а Іуда-лиходій, облесник і зрадник — фундаментом. Який це сліпий і безрозумний розум судити й говорити б про таке смів! Отож хай відає кожен, що купина лику апостольської згоди — це фундамент, а Іудин друг, який один відкинувся від згоди апостольського лика, достойно й праведно має бути названий відступником та відщепенцем зі своїми послідовниками. Приведу тобі власний приклад, церковне подобенство, щоб зрозумів, хто від кого відщепився, християнине вірний, тільки прошу, розтули вуха і віджени світські помисли, а ту повість уважно послухай.

Є п'ять патріархів (разом із римським) — це п'ятиперстна рука в церковному тілі під головою, самим Христом, спасителем нашим, заснована; вона править і утримує стерно всевітнього християнства Христового корабля. Коли один перст, або палець відкинеться, заражений гнильством, або пекельним вогнем (хоч і найбільший) від чотирьох, то від руки його відсічуть, хоч людям це дасть страждання. Тоді не кажуть люди: "Рука з чотирма пальцями, яка живе, від гнилого та мертвого відсіклася та відступила", але "палець мертвий і непотрібний від руки і чотирьох здорових відсічений та відкинутий". Отак істинно розумій і відсічення римського мирського начальника пальців, бо коли його собор пошанував стільцем та честю, а дарував йому бути над чотирма старшим пальцем ні Христос, ні Петро, лише собор, наслідуючи Христовому смиренню: "Хто хоче бути великим, — каже, — хай буде меншим, а хто хоче бути першим, хай буде останнім", і, догоджаючи вченню апостола Павла, який учить наділяти один одного честю більшою, ніж себе, — дарував собор тіла церковного, щоб дати у п'ятиперстній руці честь першого місця римському єпископу, а було то на Першому Нікейському соборі, де було знищено аріанську єресь²⁸, а віра в отця, і сина, і святого духа була заявлена чисто. Як воно там діялося, всі причини, способи і вчинки, зібрані на тім соборі, не нагадую, бо треба було б про те говорити широко, але мова зайшла не про те. Хочу тільки коротко показати і звістити тобі, православному, що перст, або старший палець, у тій правительній стерній руці захворів і був заражений мертвістю гнильства, що його мало здорове тіло, тобто собор, і правительна рука стала з чотирма перстами, тобто патріархами. Щоб інші органи тіла, саме тіло й рука з чотирма пальцями тією смертною хворістю не були заражені і зберегли своє здоров'я, мушили п'ятого, старшого пальця з руки, кажу, заради його хворості, відсікти від себе й відкинути.

Слухай же тепер про хворість та садження того старшого перста, в який спосіб смертно розболівся повітрям (чума) антихристово! гордості. Сказати вам хочу: коли той старший римський перст і церковного стерня правитель, як вище було сказано, дістав, рівний із іншими будучи, те першосідне місце, то думку про першість серед чотирьох заніс до Рима, там уже той

перст скоро, після першого смиренного первосідника Першого Нікейського собору папи Сильвестра²⁹, почав триматися римського престолу тією дарованою першістю і місцем боліти і хворіти, і вже на Другому соборі³⁰, помалу бажаючи йти далі у тому, почав собі приписувати владу і первонеправедну честь. Потім на Третньому, на Четвертому, на П'ятому соборі чим далі більше почав хворіти; так само скажу, скоротивши мову, на Шостому було, навіть до Сьомого³¹ — був він тоді в болісті тієї ж хвороби. Однак його церковне тіло ще терпіло і п'ятиперстна рука ще носила, бо лише хворий він був, тобто хворів первосіддям престолу і старійшинством честі, а конечним гнильством та ганьбою мертвості ще не був подоланий, тобто ще був незмінний у вірі — відсікати його заради малої хворості не годилося й не можна було. В межичассі після Сьомого собору прийшов до немалої зміни віри³² і тактяглосядо римського папи Формоса³³.

Тоді, від того папи і після нього в часі на гірше й конечно зло старший перст римського начальства був обкладений хворістю мертвості й невиліковним гнильством — був-бо уражений вітром антихристового духу і справді, умудрившись марнотою цього віку, помер. Тоді вже явно відрігати й оголошувати почав, що він старший за всіх, що має над усіма владу, що той спадок, який має, не від собору, а від Христа й апостола Петра, і папі римському вільно перевертати і змінювати в церкві все, що хоче, що папа — всесвітній голова, бо він намісник Христа і наступник влади й ключів до небесного царства апостола Петра. Тоді ж таки, в той час латинський костьол своїм самовладдям понищив і змінив віру Нікейського собору, про що свідчить у своєму писанні сам Скарга, коли каже, що латинський костьол мудро вчинив, бо до віри, установлені на Нікейському соборі, доклав святому духу виходити і "від сина", та й інше потрібне для владодержця змінив і поправив, з чого видно: церковне тіло й чотири персти на руці залишилися здорові, а п'ятий перст конечно омертвів славою марноти цього віку і через гордісне гнильство стратив здоров'я; тоді чотири персти спробували були лікувати нагадуванням, бажаючи смирити висоту звабного його мудрування, і, зрештою, зрозуміли, що надії на його повернення нема. Тоді владою святого духа церковне тіло, тобто собор, і правильні руки чотириперстника-стерна, тобто партіархи, мечем суду слова божого відсікли й відлучили п'ятого перста, гнилого й мертвого (римського папу) від тіла і від руки, з поминання церковного викинули і прокляли як розорителя віри православного Нікейського собору, бо той Нікейський собор такий вирок учинив разом з римським папою і тим закріпив пізнання, з'явлення віри, кажучи: "Хто б хоч один пункт в останньому роді до віри або приклав, або відняв, чи змінив, хай буде проклятий". Подивися тут, православний християнине, на латинську правду і Скаржине "так" і "ні" за Євангелієм: "А що більше над це, то те від лукавого", — так сказав Христос. Придивися тут, хто від кого відщепився й відлучився і хто годен називатися відступником та відщепенцем, адже це справді довелось церкві постраждати на землі, як раніше було в соборі небесних чинів на небесах. Сатана, який був пошанований саном старійшини і славою честі, як Денниця, коли не захотів з іншими небесними чиноначальниками бути рівний у згоді смирення та в єдності, але над усіма винісся думкою свого помислу і запрагнув порівнятися, творінням будучи, до оресутнього бога, тоді з-поміж ангельських небесних чинів волею всесильного бога був викинутий і відсічений разом із духами, які пішли за його лукавим чином, там швидко честь свою, і славу, і начальне місце разом стратив і замість красносвітлої Денниці був переіменований він темним, похмурим і померклим, лукавим дияволом, і відтоді відступники та відщепенці не зветься небесними ангельськими силами, вони-бо стоять у своєму мирному і незмінному началі, а сатана-диявол із бісами, що за ним пішли, не схотівши бути у згоді смиренної єдності, зветься з ними відступником та відщепенцем. Це саме істинно прикладай, правовірний християнине, і до римського костьола. Про це досить. Знову повертаюся до початку своєї мови: не на те, кажу, хочу давати скорбну відповідь, бо то є розуму явна і всьому світу зголошена річ, а на інше: на два артикули, а по-руському кажучи стихи. Один артикул огудний на учительних грецьких святих отців, а другий самохвальний за свій латинський костьол — на ту скорбність відповідаю, а ті стихи мають у собі таке:

1. Гріх вам, каже, греки, за те, що ви словенській мові не передали своєї науки, аби не були в блуді.
2. Щасливий латинський костюл, бо всюди, в усіх краях, де він поширився, заснував науки і школи.

ВІДПОВІДЬ СКАРГІ ПРО НЕЩІРІСТЬ ГРЕКІВ

Питаю тебе, Скарго, чим можна докорити грецьких учителів щодо словенської мови, коли вона дає змогу нам приймати, по-перше, православну віру, також спасительне Євангеліє, апостольську проповідь, мученицькі подвиги та страждання, а тим, хто мисельно бореться, — лісницьку боротьбу з піднебесними повітряними духами, очищення й освячення сліду тісного шляху і всі оправдання, чим хрещене єство приєднується до бога, оправдується, освячується і спасається — все це нам грецькі вчителі подали, з'явили, розтлумачили й навчили настільки достатньо, що найпростіший у знанні словенської мови русин, або сербин, або болгарин знає й розуміє, чим може спастися, коли сам того захоче. Питаю тебе, Скарго, яка може бути мудріша наука від тієї, котра спасає й освячує? І ще питаю тебе, в якому б це блуді словенської мови люди мали бути, коли прохайням досягли того, що всемогутній бог, славлений у трійці, ліпше хрестить у словенській мові, аніж у латинській, і ліпший пожиток мав і має зі словенської мови в непідозренному славослов'ї, і в спасінні людських душ, і в досягненні боговгодної волі, аніж латинська мова. Чи сховалося від тебе, Скарго, чи не маєш знаття про те, чи як привід, добровільно, ніби глухий гаспид, затикаєш вуха, щоб не чути голосу заклинання — так само не хочеш довідатися про святопліддя, яке зродилось у словенській мові, чого ніколи латинська мова не мала і мати не може! Хіба не кажу: доки в православ'ї була, то якийсь спасенний овоч ще породила і явила світу, а після того, як згубила православ'я — аніякого! Піди, Скарго, у Велику Росію і прочитай історії житій їхніх святих мужів, великих чудотворців, котрі й після смерті мертвими своїми освяченими тілами видимо і явно чудотворили, всілякі муки, хвороби й недуги простих мирських, що приходили до них із вірою, уздоровляли, біснுவатих зціляли, кривим дарували ходити, сліпим — бачити, хворих, усілякими хворами одержимих, дарували здоров'ям. А навіть коли не хочеш про плодоносність спасительної словенської мови довідатися від Великої Росії, прийди до Києва, в Печерський монастир, — це вже тут, у тебе вдома, в державі Корони Польської, не лінуйся й попитай про тих святих мужів, які чудотворством пошановані від бога мало не рівно з великоросійськими. І їх, ударованих і возвеличених, а після смерті від бога прославлених, яких єством народив російський рід, вимолила спасенними бути й освятити та ж таки свята словенська мова, тож і згадую мало й коротко про тих у тому вашому краю, які стократний євангельський плід принесли через словенську мову від того спасительного сівача, що узяв сердечну землю, сім'я і зростив плоди. А коли б ти хотів, Скарго, десь у турецьку землю пройтися або довідатися, тоді незліченне множество по всіх краях знайшов би в роді сербському й болгарському таких, що пестилися від словенської мови й письма, які й донині лежать у цілих, освячених тілах, чудотворно після побожного життя діють і виточують із себе зцілення всіляким скорботам, мукам та недугам (від своєї насиченої милістю божою [сили] тим, що приходять до них із вірою) — так діють вони і [таке з себе] виточують, аж навіть самі турки, пізнавши ту божу благодать, що діє в них, вшановують їх, славлять і величають, бо не тільки від християнського роду біснуваті, але й від самих невірних турків, приходючи, зцілення і звільнення від недуг та мук дістають, беруть; а над те від тих святих мощів приймають і благодать божу, що видимо в них діє, коли такий гарний запах виходить; і про їжу людина забуває тілесну, аби тільки мала змогу насититися того красного й солодкого запаху. А якби єство могло те вмістити, без підхлібства це кажу, всілякі оті аромати, і мира дорогоцінні, якими святі тіла пахнуть і духмяніють! І так я кажу, може, й сміливо, прости мене, господи: коли б не ті чудотворні тіла, які залишились у теперішньому розслабленому віці, мало не всі потурчилися б, бо істинно: як у Лядській землі титули римського папи, вавілонська

музика і розпутномовство поганських наук мало не всіх з руського народу викрало із благочестивої і православної віри у латинську звабу, так і тут — влада, розпуста, розкіш тіла, догідне життя безбожних та невірних турків притягають до себе світолюбну думку. Однак тут через подив перед чудотворними тілами залишилося з тисячу призначених від бога до Іллі³⁴, що не прихилили коліна Ваалу, а в Лядській землі з божого милосердя залишилося троє юнаків, заявлені у Вавілоні, що не поклонилися римського начальства ідолотворному образу. Як же ти смієш, Скарго, повертати огудним язиком на святих грецьких учителів і ганьбити їх, приписуючи їм нещирість, ніби вони, переможені будши, не подали руській мові, яка живе в словенському письмі, науки? Скажи мені, Скарго, яка мала б на світі бути більша наука й розумна хитрість, ніж коли людина звитяжить диявола, богові догоджає, від духу святого освячується і явними чудотворними знаками й силами позначається на спасіння, щоб дістати вічне життя? Те все, Скарго, руський рід благодаттю бога Христа одержав, засвідчив і достатньо випробував у письмі й науці словенської мови. І коли б хто інакше мав тут розуміти й перевертати божу правду на брехню, піддає такого анафемі сам апостол Павло, кажучи: "Але якби й ми або ангел із неба зачав благовістити вам не те, що ми вам благовістили, нехай буде проклятий!" Чи не бачиш, Скарго, що твоя огуда несправедна, у прокляття впала — сиди ж у ній, скільки любиш і хочеш! Бачиш, Скарго, що все, скільки кажеш, — не духом миру і божої правди і не від покори смиренного і самодокірного митаря, а все від фарисея гордого, велемовного і самохвального черпаєш та від повітряних духів і виригаєш марно — і порожньоогудні слова та відомості в повітря. Чи не бачиш, Скарго, що ти сам, власною нещирістю, ворожнечю і потворною брехнею хворів замість грецьких учителів і почав разом із дияволом боротьбу супроти слов'янської мови; а диявол тому слов'янської мови не любить і від усіх інших на неї двигнув найсильнішою потугою, бажаючи її стлумити й загасити, бо в слов'янській мові ніяк не може мати місця брехня та зваба, бо не перемудрює ані діалектик, ані поганських силогізмів, що перетворюють божу правду на брехню, ані хитромовного лицемірного фарисейства, але істиною, божою правдою вона заснована, збудована й огороджена і жодних інших хитрощів у собі не має, тільки дає простоту і спасіння прихильнику слов'янської мови. А твою латинську мову вседушно диявол любить; і признаємо тобі, про що й сам хвалишся, що він її по всьому світі поширив, і допомагає, і ударовує, щоб вона процвітала й розкорінювалася над усі мови. Є воно власне так, Скарго, як кажеш, і то через те, Скарго, що твоїй латинській мові даровано дар від диявола — знай завжди про те, що її всю собі в догоду перетворив, перекутив і в поганську хитрість перевернув, що в ній немає жодної євангельської правди і простоти святих, тільки брехня поганська, хитрість та фарисейство сидить, спочиває і володіє.

Відай-бо про те, Скарго: хто спастися хоче і освятитися прагне, коли не доступиться до простоти й правди покірливої словенської мови, не дістане ані спасіння, ані освячення. А чому, Скарго, в твоїй мудрій та хитрій латинській мові тих тіл освячених не маєш, і ніхто ніяк не може освятитися? — запитую тебе. На те, знаю, так мені скажеш: "Хіба мало є латинських святих, котрих і ви, русь, славите в календарі?" Є. Так, Скарго! Признаємо, що існують латинські святі, яких ми славимо. Але вони освятилися ще будучи в правовір'ї і були одного духу й розуму з простотою словенської мови. А я кажу про теперішній хитрий і мудрий латинський рід, чому ніхто не освятиться і ніяк не може показатися освяченим. Не тільки нікого з простих мирських людей, але і з твого, так би мовити, духовного брехливо-єзуїтського життя жодного не маєш, котрий би видихнув із свого тіла після смерті пахощі й красний та любий запах, і показав би тим знак святості, але всі смердять, ніби гнілі пси. А до того ми зціленням [духу] доміркувалися, що латинський костюл святині не має, а не від заздрості таке кажемо! Отож пильно послухай і скажу я вам: по всій турській землі тих мощів та освячених тіл, народжених од словенської мови, примножилася; тому деякі ченці, випробувачі віри нашого благочестя й латинського, пішли блукати, почавши від Святої гори, щоб побачити в латинському роді мощі або тіла, кажу, отак освячені і, коротко мовлячи, обійшли всі латинські краї: Венецьку державу,

Рим, у Влохах (Італія) кляштори, будовані по горах, і всі відоміші місця латинських богомольців, і зовсім не знайшли мощів або тіл, освячених у латинському роді. А коли і знайшли які мощі, то всі вони були занесені із Грецької землі, як ото Симеона Богоприємця в Задарі. Миколу Мирл і кінського в Бару³⁵ та декого інших, а з латинського роду жодного. Через це ото, Скарго, твій латинський костьол не має святині і не може мати (я тобі відкрити ту таємницю спробую), бо не має духу святому смиренного гнізда в твоїм серці й помислі, як і в усьому роді, підвладному латинському костьолу, бо дух святий од латинського костьола одігнано, бо давніший і теперішній латинський костьол в усьому чинить опір науці святого духа. Отож каже святий дух Ісаєю-пророком: "На кого призрю?" — й одразу ж з'являє: "На мовчазного і смиренного"³⁶ та інше. А ти, Скарго, з латинським костьолом ніяк мовчати і смиритися не хочеш, тільки все говорити, сваритися і заноситися. Дух святий каже через Анну-пророчицю: "Хай не хвалиться мудрий своєю премудрістю"³⁷, а ти, Скарго, вже ошалів од праці й подвига свого, хвалячись латинським костьолом, премудрістю та хитрим розумом. Христос сказав, щоб фарисея зарозумілого відкинути, а митаря смиренного вознести: "Кожен, хто підноситься, буде понижений, а хто ж понижається — той піднесеться"³⁸, а ти, Скарго, з латинським костьолом возносишся, хвалишся і ліпшим від усіх чинишся і ніколи не перестаєш, і в тій праці та в труді вік свій збавив. Павло каже: "Як кому з вас здається, що він мудрий у цім віці, нехай стане нерозумним, щоб стати премудрим", а ти, Скарго, з латинським костьолом не тільки не учиш носити духовну нерозумність і наслідувати науці апостола Павла, але ще супротивно борешся, глумишся й до решти не важиш, оскільки ганьбиш, ганиш, сорочиш, дурними звеш і наклепницькі блюзнірства вигадуєш на смиренних і тих, що люблять простогу, синів євангельських, людей святої словенської мови і навіть грецької, а себе і свої підвладності людей латинського костьола славиш та шануєш, уважаєш за мудрих, розумних і від усіх ліпших. А то ті ж таки причини хворості, смерті, вічної погібелі, якими твій латинський костьол занедужав. Скарго, учинили перегороду, що тіло латинське освятитися аж ніяк не може — завжди це знай, повідомляю це тобі! А до того ще й час, і вік, і літо з'явити тобі, Скарго, маю, відколи той латинський костьол страждає, аж дух святий у латинському костьолі ними вже не володіє і нічого вже не справляє, без цього ж уся людська справа для спасіння мертва, як тіло без душі. Ще відтоді святий дух відступив від латинського костьола, відколи папа — вождь і начальник латинського костьола — Христове смирення відкинув і, в повітря слави цього світу вознісшись, як боготворна кумирниця (так сказав до солунян святий апостол Павло), сів на плац (тут: відкрите місце), бажаючи й прагнучи володіти всіма. Тоді, Скарго, святий дух уже в латинському костьолі перестав пробувати і виправляти, оскільки латинський костьол зі своєю боготворною кумирницею (силогізмами, винайденими від стихій світу) змінив і перетворив православну віру, з'явлену на Нікейському соборі святими отцями про святий дух і владу його супроти фантазії повітряних духів хитрості; тоді святий дух перестав виправляти латинський костьол, бо латинський костьол, поминувши всі інші науки, заявлені й викладені від святого духа, вже наніс огуду на самого владичного святого духа і виявив себе супротивним святому духу, конечно озброївшись на боротьбу супроти святого духа. Тоді святий дух од латинського костьола відступив і сховав свої дари божественні й освячення від роду костьола латинського; отож тепер костьол і рід латинський (за Павлом-апостолом) живе не справою святого духа, а премудрістю влади повітряного князя тьми цього віку і розумні справи свого життя так відправляє — на тому він і уфундувався. А щоб ти, Скарго, не подумав, що я гадкою й манюю все те кажу, будучи ворогом латинського костьола, підтверджу це твоїм власним свідченням, що так воно є, а не інакше; таж-бо не дай боже зайвої речі, що родиться від лукавого, як сказав Христос, але через "так", тобто від істини. Твоя милість, ксьондзе Скарго, у своїх книжках, де ти Русь із греками осудив і на муку прирік, а латинський костьол прославив і вгору виніс, а папську владу і старійшинство обоготворив, те й такого доскочив, кажучи: "Мудро те костьол латинський учинив, що дав духу святому, супроти постанови та визнання віри Нікейського собору, виходити від отця і сина заодно, як від єдиного початку". Отож, Скарго, водно віддай: те самохвальне "мудро" латинського костьола відігнало від нього святий дух, і треба було б

сказати, що латинський костьол нерозумно те учинив, що супроти семисоборної волі такого довгого часу і таких святих людей, а було їх у часі тому без числа, зважився мудрити й перекручувати, на що ніхто з них не смів зважитися. Була б іще надія, Скарго, що через смиреннослов'я та покаяння святий дух повернеться до латинського костьола, але коли викинув гордісне "мудро", не надійся вовіки, щоб у латинському костьолі був гостем святий дух. Я тобі таємницю відкриваю і так про це кажу: коли б латинський костьол смирився і нерозумним став супроти цього світу разом із слов'янською мовою, тоді б дістав ту благодать від триєдиного божества, а нині при тій хитрості цього віку аж ніяк. Але, повернувшись знову до Скаржиного самохвального "мудро", питаю тебе, Скарго, що таке "мудре" латинський костьол учинив, коли віру супроти такого семисоборного зібрання святих мужів, які були разом із римськими папами (і ніхто з них на те не смів зважитися), по тому сам від себе гвалтував і змінював, та ще й кажеш: "Мудро те учинив!" А коли так розумієш оте "мудре", то проклени всіх отих пап від першого собору аж до сьомого і від сьомого аж до згвалтування віри, бо вони супроти твого розуму були дурні, відтак і непотрібні, а за неправовірство і прокляті. Чи не бачиш, Скарго, огуда твого безрозсудного розуму падає на твоїх же православних і правовірних святих пап, яких ми за православ'я та правовір'я вшановуємо та освячуємо. Тепер я вже пізнав, що ти не сам через природжений і вчений од письма розум, Скарго, мудруєш та бесідуєш, але твоїми вустами рече істинний повітряний дух, і це він тобі шептав, коли ти писав оту книжку. Отож більше правдослів'ям не зможемо твій, Скарго, і твого костьола розум лікувати і до покаяння приводити, треба тільки начиння, а по-нашому посудини святому духу, щоби молитвою, силою животворного духу повиганяти з тебе, Скарго, і з роду твого костьола духи єресі повітряних умудрителів, лукавих бісів, і очистити тебе та інших, тобі рівних та одnodумних, — тоді б ото правди досяг, а доки того не буде, марна бесіда з тобою, Скарго, бо це той дух, тобою виригнений, наносить заздрісну огуду на грецьких учителів, що нібито не подають науки словенській мові, і проклинає усіх правовірних римських пап, котрі не сміли перемінити православної віри Нікейського собору. А зрозумівши це, уста замкни і замовч, огуду погаси, а вдячності навчись. Коли ж не хочеш відкинутися від тієї, бісом навченої велемовної пристрасті і не бажаєш покаятися, тоді вже декретом божого слова і його правди, силою духа святого во ім'я православної нашої віри, кладу заборону тобі й кажу: онімій і будь безголосий, доки не схочеш отямитися! Про той артикул, заздрісне показаний, досить.

Ще залишився другий артикул: про щасливий римський костьол, що по всіх краях науки та школи заснував, де тільки його влада дотяглася, похвалений Скаргою. На те Скарзі так відповідаю.

Що хвалишся щастям фундування наук у роді та костьолі латинському папської влади, преславнославний ксьондзе Скарго, те признаємо і ми, нерозумна Русь, підтверджуючи твою похвалу й гадку, висловлені щодо щастя латинського костьола — таки є він щасливий. Правду кажеш, Скарго, і повторно тобі кажу, не противлячись твоєму слову, бо ж і самі добре бачимо, що латинський костьол щасливий і що науки уфундував по всіх краях папської влади. Однак хочемо, по-перше, причину, знати, через що латинський костьол щасливий, а друге, що це за школи й науки він уфундував.

Отож щодо щастя латинського костьола бачимо й розуміємо, Скарго, що він щасливий через те, що щастя собі шукав і дістав від володаря-світодержця; чого костьол латинський прагнув, те і знайшов; що зачав, те і зловив, бо той світодержець і спокуситель звабного цього віку своїх поклонників та угодників нічим іншим, по-перше, не радує, тільки вінчає щастям цього суєтного життя. Отож не чудо і не диво, що латинський костьол щасливий, бо він щастям коронований. Щасливий костьол латинський через те, що, покинувши і відкинувши тісну дорогу євангельської мудрості, яка веде в життя, вискочив на широкий гостинець премудрості цього світу і, скинувши хрестоносний та смиренний образ Христа, видерся до честі й слави

цього світу і, погидувавши апостольськими науками та грубістю праведної простоти, ухопився за хитрість та мудрість повітряних духів і за винайдений від стихій світу філософський, поганський, аристотельський та інших, подібних йому, розум, від чого всього Павло застерігав, нагадував і вчив, щоб у поганські науки: діалектики, силогізми та суперечні виверти і самохвальці велемовства благовірним не впасти і не відійти від простої правди — те все латинський костьол, що сказав Павло, сприйняв за насмішку, а інше протилежне поставив за належне й істотне. Тому, отже, щасливий римський костьол; про те й Павло-апостол, пишучи до Тимофія, сказав: хто воліє жити за владою повітряного князя тьми віку цього, мають бути щасливі, а хрестоносці, сини майбутнього віку, огуджені, докорені й оббріхані мають бути. Так він сказав: "Та й усі, хто хоче жити побожно у Христі Ісусі — будуть переслідувані, а люди лихі та дуросвіти (хитрі волхви й чародіїв матимуть успіх у злomu, зводячи і зведені бувши"³⁹. Отож тому ти не збрехав, Скарго, що латинський костьол щасливий. Признаємо тобі, що так воно є. Про те щастя ще пізніше будемо мовити, з чого те щастя народилося, а тепер про школи й науки скажемо, які фундовано від латинського костьола.

А як скажеш, Скарго, до того щастя латинського костьола, що і школи, й науки всюди під своєю владою уфундував, то розчини двері, щоб відчути мирську нечутливість і відкинь похмуре покривало безрозсудності правосудного розуму і розумій істину: чи для спасіння твого латинський костьол, яким ти хвалишся, ті школи й науки під своєю владою уфундував, чи на погибель та життя марнотного цього віку? А коли на спасіння, чому ж з латинської школи не виходять учні, які носять образ і подобу науки першого над даскалами даскала, котрий навчив і образ з'явив, коли сказав: "Навчіться від мене, бо я тихий і серцем покірливий"⁴⁰ і "Блаженні вбогі духом, бо їхнє царство небесне"⁴¹. Того ніколи, Скарго, показати не можеш, аби з латинської школи й науки мав вийти смиренний і вбогий духом богоносець, тільки всі тій блаженній науці супротивники — горді, величаві, пишні, надуті, марнославолюбці, бундючні, велемовні, самохвальні, чванливі, фарисеї, наклепники, неправдолюбці, правдоненависники, обмовці, всіх докірники, що себе вважають за ліпших. Помацай тільки себе, Скарго, ти ж бо перший учень латинської школи — хіба не мають у тобі гнізда всі ті гнілі й погібеллю вічною смердячі плоди? Боже в усіх збезчестив і осудив, а себе як тілом виславив! Присудив і декретував брехні сидіти й володіти над правдою! Проклята така пекельного джерела наука і школа, яка жодного учня на спасіння не народить і не навчить, щоб був гідний увійти до царства небесного, але посилає всіх своїх студентів у вічну погібель. Нащо мені хвалиш, Скарго, школи латинського костьола, коли в них немає учителя Христа, ані Петра, ані Павла та інших Христових учнів, які вчать на спасіння, а спокусники, поганці, Аристотелі з іншими волхвами і єретиками, Оригени та інші, тому подібні, начальствують, управляють і володіють усім латинським костьолом. Те, Скарго, міг би розсудити й дурний, який у письмі й правді кохається і не спокушений ще звабою віку цього, бо коли щастя латинського костьола — пекло, так і школи, й науки його — прірва й вічна погібель. І чи не показав би ти, Скарго (іще раз тебе спитаю про похвалені школи й науки латинські) такого навченого учня зі школи й науки, фундованих латинським костьолом, котрий би ту заповідь та науку, подану небесним ректором, сам від себе виконав і навчив би інших виконувати — сказане господом нашим Ісусом Христом, — котрий тут уже всіма чудотворними дарами збагатив би своїх учнів і всю їм таємницю спасіння відкрив, з'явив і навчив філософії небесної мудрості — бути в смиренні, а по тому вже доброю наукою слова так усе закріпив, щоб учні тими дарами багатства і знання розуму не хвалилися і не заносилися, мовивши так: "Так і ви, коли зробите все вам наказане, то кажіть: "Ми нікчемні раби, бо зробили лиш те, що повинні зробити були!"⁴² Відтак усьому світу явно, що латинський костьол зі своїми школами та науками уперто спротивляється тій заповіді й науці, даній господом нашим Ісусом Христом, не поважає їх і не шанує, наче якісь злісні плітки й поговори людські. Бо не тільки не називають себе нікчемними рабами й недостойними богу слугами учні шкіл та наук латинського костьола, але ще, тлумлячи ту науку господа нашого Ісуса Христа, супротивним чином гніваються й убивством мстяться, коли б хтось їх за

найдостойніших, найзаслуженіших і найліпших від усіх не вважав у бога й перед богом і перед усіма вірними народами і не давав би їм переваги. Що ж то за школи й науки латинського костьола, Скарго, які хвалиш, коли в них ніхто боговгодної волі не навчить, але наказує бути ворожим Христу антихристом? Чи не бачиш, Скарго, що в твоїх школах та науках, уфундованих від латинського костьола, як з'являє Павло-апостол до солунян, уфундовані таємниця і гніздо антихристові: "Перше прийде... (із середини) і виявиться беззаконник"⁴³. Про латинські школи й науки досить.

Повертаюся до щасливого римського костюлу: чому він щасливий, усім взагалі, а не самому Скарзі, хочу сказати. Прошу читачів швидко прикласти розсудну думку про того, що оповідатиму, і не розривати пам'яті іншими речами, доки кінчиться мова про те латинське щастя.

Щасливий, кажу, латинський костюл з тих причин. В усьому-бо ставиться й показується ворожим смиренній науці нашого Ісуса Христа. Христос-бог, збавитель наш, борючись гордовитий помисел Зеведеєвих синів⁴⁴, які просили собі місця праворуч і ліворуч, щоб не спокусилися честю, владою і славою цього світу через поганське мудрування і прагнення, викрив і осудив такий розум і помисел. А ти, латинський костюле, щасливе місце ухопивши, не хочеш ввіки до розуму, що всіма володіє, знизитися і в Христову покору спуститися, але ще весь свій вік тим управляєшся, й бавишся, і подвиг життя цього доконуєш, аби досягнути не отого небесного місця й дістати честь та славу царства небесного, але щоб тебе на землі, в дочасному житті анітрохи не було понижено, ущерблено і з високооснованого плацу не порушено ані титулу, ані слави, ані честі, ані місця, гордісного начальства і старійшинства, верхосідно найменованого. Знай же, латинський костюле, що те щастя й розум, у якому ти плаваєш і забавляєшся, — поганське; бо так Христос сином Зеведеєвим, котрі прагнули первосідного місця й честі славної, сказав: "Ви знаєте, що князі народів панують над ними, а вельможі їх тиснуть. Не так буде між вами, але хто великим із вас хоче бути — хай буде слугою він вам. А хто з вас бути першим бажає — нехай буде він вам за раба. Так само і син людський прийшов не на те, щоб служили йому, а щоб послужити"⁴⁵ та інше. Глянь же, улюблений і розсудливий читальнику, чому латинський костюл щасливий. Тому, що смиренну Христову науку розорив, а поганську ухопив. Іще щасливий латинський костюл тому, що показав себе ґвалтівником і руйнівником кінцевого образу (і смиренномудрості), який показав Христос. Сам же преблагословенний даскал над даскалами, ректор над ректорами, господь і бог наш Ісус Христос, навчаючи учнів своїх бути і вважатися від усіх покірнішими і упослідженішими, показав цей образ собою, висоту і честь своєї зверхності звів до кінцевої покори й приниженості, оперезався стрічкою і вмив ноги учням, сказавши: "Чи знаєте, що я зробив вам? Ви мене називаєте: учитель і господь — і добре ви кажете, бо я є. А коли обмив ноги вам я, господь і вчитель, то повинні й ви один одному ноги вмивати!"⁴⁶ Ти ж, латинський костюле зі своїми школами, наук ректорами, мав би з'явити той смиренний образ, показаний од Христа, та інших навчати тієї покори та приниження, але ти, борючись, пригашаючи той образ смиренномудрості, виявляєш себе таким противенцем, ґвалтівником і руйнівником того святого образу, що і говориш, і учиш, і проповідуєш, і голосно на весь світ кричиш, погрожуєш, страхаєш і ділом або власним учинком виконуєш, кажучи, що коли б тебе хто не святив, не шанував, не славив, не визнавав за найліпшого, найрозумнішого, найславнішого, від усіх найвищого, старшого, найпершого і всесвітню голову, такий достойний вогню, меча, бід, мук і різноманітних смертей і страдницьких тортур. Придивися ж, улюблений читальнику, чому латинський костюл щасливий. Тому, що вже запевне дався антихристу себе породити, як сказав Павло до солунян, щоб чекали, бо "виявиться беззаконник", і відступлення від православної віри сталося, і боготворна кумирниця з'явилася на землі, зруйнувавши покору й Христову науку. Знай же, правовірний християнине, що то антихристова справа. Про це досить.

Ще трохи мушу пригадати про щастя латинського костьола, аби не утаїлася декому Скаржина похвала. Чому щасливий латинський костьол? Бо Скарга хвалить тільки світське щастя, а ми маємо пізнавати й розуміти сутність щирого божого розуму і не ласитися на поганське щастя, бо й саме слово "щастя" не з мудрості православної церкви, а з поганської. Щасливий отож і тим латинський костьол, кажу, що зі свого вчителя, апостола Павла, знущається, сміється і кпить і перед ним сміє безсоромно хвалитися, а йому латинський костьол повинен був би коритися (і слухатися), як своєму наставнику й учителю, бо сам влади́ка Христос сказав: "Кожен буде, як учитель його"⁴⁷. Той-бо блаженний святий Петро, взявши образ і подобу від свого вчителя, як у добродійності, так і в покорі, в убогості і в неволодінні земними добрими та маєтностями, в гостині і в чужому домі, тобто віці, а не в своєму будучи, отій власній вітчизні майбутнього віку, чинив сам себе не дідичем тутешнім, а пілігримом та перехожим і вчив того-таки сліду триматися й своїх учнів, кажучи: "Благаю вас, любі, як приходьків та подорожніх, щоб ви здержувалися від тілесних пожадлиностей, що воюють проти душі. Поводьтеся поміж поганами добре"⁴⁸ та інше. Глянь же кожен на того наступника, який не має де голови прихилити! Апостол же Петро, взявши той спадок, накладає той-таки образ і подобу на своїх учнів та наступників і не каже: "Благаю вас, як дідичів, володарів поземельних держав", але "приходьків та подорожніх", знаючи, що є гістьми в цьому нетривалому житті: сьогодні тут, а завтра відходять у гріб до того віку; через те і не прив'язуються тут, на землі, нічим: треба тільки показати добре життя і відкинутися від тілесних пожадлиностей, які воюють на душу — так він учить. Ти ж бо, костьоле латинський, з наступником та учнем апостола Петра, чесним папою, противлячись і поборюючи науку свого вчителя Петра, іменуєшся не мандрівничим і прибульцем, тобто приходьком і подорожнім, але вічним дідичем помпи, слави, марнотної могутності й видимої держави, трону і влади земного начальства всесвітнього володаря. А хто б тебе за такого не вважав і не славив і під твою владу не підлягав, того ти, латинський костьоле, через свою владу наказуєш своїм слухняним учням і благословляєш убивати і в цьому житті не давати жити, успадковуючи цим тиранський звичай. Справді щасливий римський костьол, бо швидко прислужує й пригоджує тому, котрий розорив і вбив Петра. Питаю тебе, костьоле щасливий латинський: де твій Петровий спадок? Де учнівство твоє, яким хвалишся, і [чому] гробом Петровим пишаєшся, коли жодного пункту з його учення не тільки не дотримуєшся, але ще й розбивши і поховавши його учення своїм противенством, іншим забороняєш наслідувати науку святого Петра. Чи не бачиш, латинський костьоле, того щастя, від кого ти його зловив і хто тебе ним у цьому житті коронував? Розтули ж бо очі помислу на вчення латинського костьола, вірний Скарго, і пізнай, хто твоєму костьолу щастя дарував, тобою захвалене. А коли ти не хочеш пізнати дародавця, тоді вже ми, що з неволі, а що через потребу, будучи тобою оббріхані, мусимо відкрити тобі його й показати.

Власне, це той хитрий, не інакше, твоєму костьолові, Скарго, дарував щастя, кого господь наш Ісус Христос геть відштовхнув, відкинув, і збезчестив, той, хто змагався з ним, зваблюючи ласістю голод його [Ісуса] і поклоніння шукаючи від нього, коли б те мати захотів. Про це так сказав: "Відійди, сатано! Бо ж написано: господу бо́гові своєму вклоняйся і служи одному йому"⁴⁹, а не

тобі, звабнику цього світа.

Ти ж, костьоле латинський, не зрозумів і не пізнав тієї сатанинської мани, що вабить і знаджує такою славою і хитрістю премудрості цього віку, як якоюсь оздобною цяцькою, що її люблять діти, але відразу ж, уздрівши, захотів поласувати показаним, поклонився, взяв, пожер щастя, ухопив земної могутності і від усієї душі полюбив і схотів тут, на землі, вижити, вимудруватися і виславнтися. Будь же собі, Скарго, учне костьолу латинського, зі своїм костьолом, зі своїми школами й науками у цьому віці щасливим, мудрим, хитрим, будь дідичом, а ми, нерозумна Русь, як сказав апостол Павло, нерозумні й дурні, і, як сказав апостол Петро, мандрівничі й

прибульці, тобто приходьки й подорожні тут, на землі, бути воліємо, щоб ту вітчизну й вічне дідицтво від Христа, нашого збавителя, який не мав де на землі й голови прихилити, взяти у спадок і дістати уготоване в царстві небесному, куди хай умістить нас Христос, син живого бога, який прийшов у світ спасти грішних, і це йому належить усяка слава, честь і поклоніння з отцем і святим духом нині, завжди і в безконечні віки навек.

Амінь.

ДО ЧИТАЛЬНИКА ЦЬОГО ПИСАННЯ

Не кажи і не гадай, улюблений читальнику, з невір'ям, або з осторогою читаючи, що я мовлю щось через власний помисел або й ворожнечу супроти латинського роду, але вір і прийми, ніби з божих вуст, бо в тій книжиці, в якій Скарга огудив Русь і осудив на муку як відступників од латинського костьола, говорила те сама кривда божа. Вір, улюблений читальнику, що коли Скарга і всяка людина латинського роду не приступить до руської віри, церкви й правдивої науки за її добро і за добродійність, знай, що відійде в геєну вічного вогню, від якого не очиститься вовіки, од чого всіх загалом і Русь, що стоїть у православ'ї, і ту славлену латину, Христе-боже, обережи. Амінь.

Одні дослідники (І. Франко, М. Возняк) вважають, що твір було написано в 1600-1601 р., інші (І. Єрьомін) — між 1607-1610 рр. Тут І. Вишенський полемізує з тим самим твором П. Скарги, з яким полемізував у "Короткослівній відповіді Феодула".

1. Князь Михайло Вишневецький — український магнат, староста чигиринськяй та канівський, один час очолював реєстрових козаків. Після смерті К. Острозького православні розраховували на нього як на захисника віри. Дружина М. Вишневецького Раїна Могилянка, сестра П. Могили, була палкою захисницею православ'я, а їхній син Єремія став відступником і заклятим ворогом свого народу.
2. Підгірська сторона — Підгір'я, Прикарпаття.
3. Христофор, інок-русин — псевдонім І. Вишенського, буквально значить "хрестоносець".
4. Друге послання Павла до Тимофія, IV, 10-21.
5. Євангеліє від Іоанна, VI, 66.
6. Євангеліє від Іоанна, X, 9.
7. Неточна цитата з Євангелія (Дії апостолів, IV, 12).
8. Никон (Чорногорець) — чернець із монастиря Чорної гора біля Антіохії, жив у другій половині XI ст. Тут, очевидно, мається на увазі його книга "Тактіон", полемічно спрямована проти латинян.
9. Друге послання Павла до Тимофія, IV, 3-4.
10. Екклесіаст — одна з книг Біблії, яка входить до так званих "навчально-поетичних книг"; Сірах — одна з книг Біблії грецької редакції, яка не ввійшла в канонічний текст, але вважалася

корисною для читання та повчання.

11. Митар — митник; фарисей — член релігійної секти в іудеїв, яка існувала до 1 ст. н. е. Фарисеї тільки формально виконували релігійні приписи, через що це ім'я стало синонімом до слова "лицеміри". Притчу про митника і фарисея розказано в Євангелії від Луки, XVIII, 9-14.
12. Перше послання Павла до корінфян, П, 1-2, 4-5.
13. Перше послання Павла до корінфян, ПІ, 18-19.
14. Книга пророка Ісаї, LXVI, 2.
15. Єпископ Гедеон — Гедеон Балабан (1530-1607), багато сприяв видавничо-просвітній справі, автор передмов до виданих ним книг.
16. Григорій Синаїт — жив на рубежі XIII-XIV ст. в монастирях на Кіпрі, на горі Сінай, в Єрусалимі, на Афоні та ін. Автор богословських творів.
17. Перше послання Павла до корінфян, I, 10.
18. Перше послання Павла до корінфян, III, 5-8.
19. Перше послання Павла до корінфян, I, 13. У послаанні Аполлон і Петро не згадуються.
20. Перше послання Павла до корінфян, III, 11-13.
21. Перше послання Павла до корінфян, XI, 16.
22. Перше послання Павла до Тимофія, I, 3-4.
23. Друге послання Павла до Тимофія, 11, 14.
24. Друге послання Павла до Тимофія, II, 23-24.
25. Послання Павла до Тита, III, 8-11.
26. У Другому посланні Павла до Тимофія (IV, 15) — Александр Котляр.
27. Друге послання Павла до Тимофія, IV, 15.
28. Аріанська єресь — пов'язана з александрійським священником Арієм, який учив про небожественність Христа. У 318 р. Арій після собору в Александрії був позбавлений сану і відлучений від церкви, але в нього лишилося багато послідовників — аріан. Учення Арія поширилося в Польщі та на Україні в другій половині XVI — на початку XVII ст.
29. Сильвестр Перший — папа римський у 314-335 рр.
30. Другий Нікейський собор відбувся 787 р.
31. Див. прим. 114 до "Книжки".
32. Від початку християнства до IX ст. існувала єдина християнська церква. Розкол на західну і східну відбувся, починаючи з IX ст.
33. Формос (816-896) був папою в 891-896 рр.; звинуваченого в узурпації папської влади його

судили мертвого, а тіло кинули в Тібр.

34. Ілля — біблійний пророк, гарячий прихильник релігії Єгови. Дружина царя Ахава Ієзавель встановила культ Ваала. Пророк Ілля виступив проти цього (III Книга Царів, гл. XVII-XX, IV Книга Царів, гл. I-III).

35. Симеон Богоприємець — священик, якому довелося, за євангельською легендою, прийняти в храмі новонародженого Христа; Микола Мирликійський з Бару — архієпископ міста Мир в Лікії, християнський святий, жив у IV ст., був вельми популярний на Афоні і в м. Барі (Італія), куди перенесено його мощі.

36. Неточна цитата з книги пророка Ісаї (LVII, 15).

37. Книга пророка Єремії, IX. 22.

38. Євангеліє від Луки, XVIII, 14. Це мораль притчі про фарисея і митника (митаря). Див. прим. 11. Речення "Фарисея зарозумілого відкинь, а митаря смиренного вознеси" в Євангелії нема.

39. Друге послання Павла до Тимофія, III, 12-13.

40. Євангеліє від Матвія, XI, 29.

41. Євангеліє від Матвія, V, 3.

42. Євангеліє від Луки, XVII, 10.

43. Послання Павла до солунян, II, 3.

44. Зеведеєві сини — Яків та Іоанн. Див. прим. 7 до "Книжки".

45. Євангеліє від Матвія, XX, 25-28.

46. Євангеліє від Іоанна, XIII, 12-14.

47. Євангеліє від Луки, VI, 40.

48. Перше соборне послання Петра, II, 11-12.

49. Євангеліє від Матвія, IV, 10.

Джерело: *Вишенський І.* Твори / З книжної української мови перекл. В. Шевчук; передм. і приміт. В. Шевчука. — К.: Дніпро, 1986. — 247 с.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/vyshenskyi_ivan/zachipka_mudroho_latynnyka_z_durnym_rusynom